

CZU 343.224.1

DISCERNĂMÂNTUL PERSOANELOR MINORE – ABORDARE JURIDICO-PENALĂ, TIPURI ȘI CRITERII DE EVALUARE

Valentina RUSSU,
doctorandă, asistent universitar,
Catedra „Drept penal și criminologie”
a Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI
ORCID: 0000-0002-1809-9745

Rezumat

O condiție inerentă răspunderii penale a minorului o constituie stabilirea prezenței discernământului. În acest demers științific autorul explică esența juridico-penală a conceptului de discernământ, evidențiind criteriile de evaluare a acestuia, dar și explică diversele tipuri de discernământ prin prisma interpretărilor legale și doctrinare.

Cuvinte-cheie: minor, discernământ, responsabilitate, răspundere penală.

Summary

An inherent condition of the minor's criminal liability is establishing the presence of discernment. In this scientific approach, the author explains the legal-criminal essence of the concept of discernment, highlighting its evaluation criteria, but also explains the various types of discernment through the lens of legal and doctrinal interpretations.

Keywords: minor, discernment, responsibility, criminal liability.

Introducere. Răspunderea penală a minorilor este o temă care a generat de-a lungul timpului numeroase controverse doctrinare. În egală măsură, sub aspect legislativ, tratamentul penal al minorului infractor a suferit în permanență modificări, îndeosebi în ceea ce privește vârsta necesară pentru tragerea la răspundere penală, precum și sub aspectul sancțiunilor aplicabile. Rațiunea acestei stări de fapt este dată de împrejurarea că, în mod necesar, calitatea de subiect activ al infracțiunii presupune existența discernământului, respectiv aptitudinea biopsihică a persoanei de a înțelege și de a-și asuma normele de conduită impuse de dreptul penal, precum și capacitatea de a-și stăpâni și dirija în mod conștient acțiunile sau inacțiunile în raport cu exigențele impuse de acestea [1, p. 205]. Omul nu este înzestrat însă cu aceste însușiri din momentul nașterii, ci le dobândește treptat pe parcursul vieții, odată cu procesul de creștere și dezvoltare biopsihică. Din acest motiv, controversele amintite au fost generate de necesitatea de a se stabili din care etapă a dezvoltării sale persoana poate fi considerată ca având însușirile ne-

cesare pentru a fi subiect activ al infracțiunii [2].

Standardele internaționale în domeniul protecției copilului, stipulează că anume discernământul, legat de vârsta minorului determină un regim juridico-penal mai blând pentru această categorie de subiecți. Or, așa cum se indică în preambulul Convenției pentru drepturile copilului din 1989, copilul, din cauza lipsei sale de maturitate fizică și intelectuală, are nevoie de o protecție specială și de îngrijiri speciale, în principal de o protecție juridică potrivită, înainte și după naștere [3]. Deci, se evidențiază ca trăsătură a personalității minorului lipsa de maturitate fizică și lipsa de maturitate intelectuală. Totodată, se recunoaște că tinerii, nefiind încă decât la stadiile inițiale ale dezvoltării personalității lor, au nevoie, pentru a se dezvolta psihic și intelectual și pentru a se integra mai bine în societate, de o atenție și o asistență deosebite și trebuie să fie protejați de lege potrivit cu condițiile care garantează liniștea lor, libertatea lor, demnitatea lor și siguranța lor [3].

De asemenea, în Regulile standard minime ale Organizației Națiunilor Unite pentru administrarea justiției juvenile din 29 noiembrie 1985 (cunoscute și sub denumirea de Regulile de la Beijing), se arată *inter alia* că: „Limita răspunderii penale variază destul de mult după epoci și culturi. Atitudinea modernă constă în întrebarea dacă un copil poate suporta consecințele morale și psihologice ale răspunderii penale, adică dacă un copil, ținându-se cont de capacitatea sa de discernământ și de înțelegere, poate fi făcut responsabil de un comportament esențial antisocial” [4].

Pe bună dreptate se evidențiază în doctrina autohtonă că criteriul esențial în definirea vinovăției este discernământul. Totodată, se menționează că aprecierea responsabilității depinde de evaluarea capacității psihice, care, la rândul ei, este caracterizată prin modalitățile sale de discernământ [5, p. 43].

În unele cercetări se atenționează pe bună dreptate că nu trebuie să confundăm discernământul și lipsa de discernământ, pe de o parte, cu responsabilitatea și iresponsabilitatea, pe de altă parte. În cazul celor dintâi, capacitatea psihofizică a făptuitorului trebuie raportată în mod strict la fapta comisă, pe când în cazul celor de-al doilea, la toate faptele pe care acesta le-ar putea săvârși. Discernământul și lipsa discernământului sunt legate de o stare normală a persoanei, aflată în curs de dezvoltare, de însușire a experienței vieții, de creștere a posibilităților de înțelegere, pe când iresponsabilitatea este o stare anormală, cu urmări mai profunde [6, p. 35-36].

Într-o altă accepțiune, se menționează că la definirea noțiunii de *discernământ*, în mod evident, trebuie făcute referiri la starea psihică și fizică a persoanei, evoluția acestora fiind strâns legată cu dobândirea discernământului. Astfel, se consideră că fapta a fost săvârșită cu discernământ dacă la momentul comiterii acesteia minorul a fost în măsură, datorită stării sale

psihofizice, a educației pe care a primit-o, a gradului de instruire generală pe care a dobândit-o și a înrăuririi exercitate asupra sa de mediul social, să-și dea seama de natura faptei pe care o săvârșea, de urmările reale ale acesteia față de alte persoane, de pericolul de a fi sever pedepsit la care se expune el însuși [7, p. 239]. Or, alte studii evidențiază că stabilirea discernământului este strâns legată de facultatea unei persoane de a judeca și raționa cu pătrundere, de a vedea limpede, deosebind lucrurile unele de altele și de a-și da seama de consecințele actelor sale [8, p. 35].

În alte opinii se consideră că discernământul nu poate fi explicat decât pornind de la noțiunea de *capacitate penală*: întrucât, potrivit legii penale, discernământul este o cauză care atrage capacitatea penală, acolo unde există prezumția că această capacitate lipsește, și anume în cazul minorilor între 14 și 16 ani, implicit discernământul nu poate fi explicat decât pornind de la noțiunea de *capacitate*. Pornind de la această corelație, discernământul a fost definit ca fiind capacitatea de a înțelege și de a-și manifesta conștient voința, în raport cu un anumit fapt. Discernământul este deci capacitatea penală mărginită la o speță concretă, iar nu generalizată la orice manifestare a unei persoane [9, p. 406]. Pentru reținerea discernământului, potrivit acestei opinii, trebuie să se dovedească, în cazul minorului, capacitatea de a înțelege sensul, valoarea sau urmările unui anumit act pe care-l săvârșește și, totodată, faptul că acesta și-a determinat în mod normal voința, în raport cu acel act concret.

Discernământul poate fi înțeles deci numai cu referire la un caz concret față de care minorul a avut capacitatea de a înțelege caracterul antisocial al faptei sale, caz în care și-a manifestat în mod conștient voința. Dovada existenței discernământului trebuie să fie făcută pentru fiecare faptă în parte, pentru că existența discernământului trebuie cercetată și în raport cu natura faptei comise și a împrejurărilor care o însoțesc [7, p. 239].

De asemenea, noțiunea de discernământ nu poate fi confundată cu noțiunea de vinovăție, care constituie o trăsătură esențială a oricărei infracțiuni. Lipsa discernământului este reținută în cazurile în care, datorită vârstei, minorul nu a ajuns la deplinătatea maturității dezvoltării morale și intelectuale, fapt pus în discuție până la vârsta de 16 ani, pe când în cazul vinovăției, în cazul unui minor peste această vârstă, prezumat, deci, în mod absolut a avea discernământ, se poate susține și, totodată, dovedi că a comis fapta fără vinovăție [8, p. 40].

Potrivit unor accepțiuni, discernământul (termen psihiatric) reprezintă capacitatea unei persoane de a-și da seama de caracterul faptelor comise și de urmările acestora, de a putea distinge între bine și rău, între permis și nepermis, având reprezentarea consecințelor negative ale faptelor antisociale săvârșite. Discernământul se bazează pe o percepere și o reprezentare a

realității (natura actului comis, a conținutului și consecințelor faptelor incriminate), pe capacitatea psihică de anticipare prin reprezentarea urmărilor faptelor proprii [10, p. 138].

Această calitate funcțională (discernământul), menționează S. Botnaru, depinde de două categorii de factori:

1) de structura personalității individului: expertiza trebuie să stabilească care este structura personalității, gradul de dezvoltare intelectuală, gradul de instruire generală și profesională, gradul de educație familială, instituțională, experiența de viață a subiectului (se poate constata prezența unui factor organic cerebral sau somato-visceral susceptibil a scădea nivelul personalității, a unor factori traumatici, toxici etc.);

2) de structura conștiinței acestuia în momentul comiterii faptei: conștiința, sinteza complexă a funcțiilor psihice prin care omul se integrează în mediu, fixează și asociază cu ajutorul gândirii și judecății noțiunile primite. Momentul de conștiință (oboseala, ingestia de alcool, bolile concomitente) sau circumstanțele psihopatologice (amenințarea, frica, izolarea etc.) pot oferi informații asupra acestei stări [5, p. 43].

Discernământul nu variază numai în raport cu nivelul de dezvoltare a funcțiilor psihice în cadrul dezvoltării ontogenetice, ci și în cadrul aceluiași tip de personalitate, în raport cu situația de moment, condițiile endogene și cu circumstanțele exogene din momentul comiterii faptelor.

Astfel, discernământul reprezintă rezultatul sintezei dintre personalitate și conștiință, sinteză care are loc în momentul îndeplinirii unei acțiuni. El reprezintă o calitate și, totodată, o funcție, atunci când îl considerăm capacitatea unui individ de a delibera asupra acțiunii sale, precum și asupra consecințelor acesteia și de a-și organiza astfel motivat activitatea, în vederea îndeplinirii acțiunii. Noțiunii de „discernământ” i se atribuie un conținut mai amplu decât reflectarea, pur și simplu, a funcțiilor de cunoaștere, ea reflectând și calitatea funcției de afectivitate și de voință, deoarece sunt bine cunoscute situațiile în care în anumite tulburări afectiv-volitivă – stări care pot duce la îngustarea câmpului de cunoștință, la alterarea nivelului axiologic al conștiinței – discernământul este afectat în sensul diminuării acestei capacități de apreciere critică, în special a urmărilor faptelor [5, p. 43].

O problemă ce se cere a fi abordată este evaluarea discernământului, fapt ce se realizează în cadrul expertizei psihiatrice. Deci, la evaluarea discernământului expertiza medico-legală psihiatrică trebuie să stabilească:

- care este structura personalității individului;
- gradul de dezvoltare intelectuală;
- gradul de instruire generală și profesională;
- gradul de educație familială și instituțională;
- experiența de viață.

Totodată, este important să accentuăm că expertiza medico-legală psihiatrică trebuie să stabilească discernământul în momentul sau în ziua săvârșirii faptelor și în raport cu fapta comisă și împrejurările de săvârșire a acesteia. Or, se poate constata, cu ocazia expertizei, existența unor factori organici cerebrali sau somato-viscerali de ordin traumatic, toxic, infecțios etc., susceptibili de a influența capacitatea de discernământ critic. În expertiză interesează atât stabilirea acestei capacități, în general – în momentul examinării, cât, mai ales, în momentul sau la data săvârșirii faptelor.

Principalele tipuri de alterare a discernământului sunt:

- 1) discernământ logic – confuzia între adevăr și fals;
- 2) discernământ axiologic – confuzia între valoare și nonvaloare;
- 3) discernământ deontologic – nediferențierea între bine și rău;
- 4) discernământ teleologic – confundarea scopului cu mijloacele;
- 5) discernământ judiciar – nediferențierea sentimentelor între dreptate și nedreptate [10, p. 142].

În doctrină se descriu și alte modalități ale discernământului:

- 1) existența discernământului – nu există tulburări psihice sau există situații de limită;
- 2) absența discernământului – de exemplu, în psihoze, unde fapta devine un simptom al bolii;
- 3) diminuarea discernământului – de obicei, pe un fond organic sau în tulburări psihice la limită;
- 4) alterat sau chiar abolit – în funcție de starea psihică și situația concretă a faptei comise: stările marginale, debilitățile mintale, dizarmoniile de personalitate, impulsivitățile patologice [10, p. 138].

Evidențiem că discernământul nu trebuie raportat în mod formal la vârsta cronologică sau la diagnosticul de boală, ci la natura faptei și la circumstanțele în care aceasta a fost săvârșită, la elementele constitutive ale actului antisocial. Or, după cum se atenționează în literatura de specialitate, caracterul penal al faptei săvârșite de un minor sub 14 ani este înlăturat, dat fiind faptul că acesta, aflându-se în cadrul procesului natural de dezvoltare psihică și fizică pe o treaptă inferioară, nu are format discernământul cronologic „de vârstă” și, implicit, nu dispune de capacitatea deplină de a înțelege semnificația unor acțiuni sau inacțiuni cu consecințe negative pe plan social, dar și personal [11, p. 97-98].

Potrivit altor interpretări [12, p. 246], discernământul unei persoane, la un moment dat, cu valoare juridică, stabilit în urma efectuării expertizei medico-legale psihiatrice, poate fi (cu diferite nuanțări sau grade):

- 1) păstrat - permite stabilirea responsabilității;
- 2) scăzut - permite stabilirea responsabilității, cu circumstanțe atenuante individuale de sorginte medicală;

3) absent (abolit) - permite stabilirea iresponsabilității, de obicei în psihoze (alienație) și în stări de abolire a conștiinței.

Din analiza unor studii în domeniul expertizei judiciare psihiatrice, desprindem că responsabilitatea cuprinde totalitatea particularităților psihice ale individului care-l fac capabil să înțeleagă libertatea și necesitatea acțiunilor sale în unitate dialectică cu legile obiective de dezvoltare a societății și să aprecieze consecințele faptelor sale atunci când acționează contrar acestei unități [13, p. 210]. Se precizează în continuare că în limbajul uzual instituționalizat în activitatea de expertiză în R. Moldova responsabilitatea este tradusă prin *discernământ păstrat*, manifestat prin capacitatea intactă de prevedere și deliberare a acțiunilor sale. În aceleași studii, se evidențiază 2 tipuri de discernământ: discernământul vârstei cronologice, care apare la o vârstă anumită, prevăzută de legislația țării respective și discernământul psihic, intact în cazul persoanei psihic sănătoase și absent în cazul alienatului mintal. De asemenea, se reiterează că specialistul psihiatru este cu totul ignorat în procesul de elaborare, perfecționare și testare a normelor metodologice, a criteriologiei discernământului cu un suport științific bine definit, care se impune în mod imperios de rigorile justiției mondiale, în primul rând al comunității europene. Totodată, se constată, că criteriile actuale cu care operează expertiza judiciară în activitatea sa practică în vederea estimării graduale a discernământului și a aprecierii individualizate a răspunderii penale au un caracter limitat de operare, deoarece nu se referă decât la cele două poluri opuse ale discernământului, fără o cuantificare mai precisă, și, deci, nu creează condiții suficiente organelor judiciare în vederea unei interpretări mai exacte a concluziilor expertizei [13, p. 212].

În accepțiunea doctrinarilor români se arată că persoanele minore care comit fapte prevăzute de legea penală au parte de un regim special din punct de vedere al dispozițiilor din legislația dreptului penal. Întrucât aceste persoane, cu toate că pot avea o capacitate fizică și intelectuală ce le permite să săvârșească fapte prevăzute de legea penală, nu acționează de fiecare dată cu discernământ [14]. Or, se mai accentuează că din punct de vedere psihologic, este firesc ca până la vârsta de 18 ani discernământul să fie viciat de vârsta fragedă ce presupune ori o lipsă a dezvoltării complete din punct de vedere psihic și moral, ori o vădită lipsă de experiență de viață. La acestea se adaugă, în funcție de situația particulară a fiecărei persoane, modul de viață avut pe parcursul copilăriei și evenimentele prin care acesta a trecut și care l-au influențat pozitiv sau negativ [14].

Conceptul de discernământ ca noțiune fundamentală este o sinteză a proceselor psihice care reflectă nivelul de conștiință a personalității, dar se impune necesitatea de multiplicare a criteriilor de referință, care să conducă la o evaluare cât mai precisă în stabilirea gradului de responsabilitate penală

și la o individualizare eficientă și optimală a măsurilor de recuperare socială [13, p. 613].

Sușținem opinia potrivit căreia deși, aparent, raportul dintre răspunderea penală și discernământ pare a fi simplu și clar, în realitate, precizarea caracteristicilor discernământului, care formează unul din principalele obiective ale expertizei medico-legale psihiatrice, constituie o problemă de mare complexitate, care angajează plener competența și experiența experților, însă unele aspecte clinice a aprecierii gradului de discernământ ridică întrebări controversate și în momentul actual. Totodată, problema discernământului la etapa actuală constă în concretizarea nivelurilor de conștiință și structurii personalității, în plus, trebuie clarificate și mai bine conturate criteriile medicale ale discernământului, gradul de cuantificare a noțiunii de discernământ critic de la deplina conservare până la abolire completă [13, p. 614].

Normele de drept impun interpretarea individualizată a responsabilității și a penalizării, implicit, și a gradului cuantificat de discernământ în raport de faptă și personalitatea făptuitorului. Mai mult ca atât, chiar față de aceeași faptă nu pot răspunde la fel toți membrii societății și nici același individ pe parcursul existenței sale nu este caracterizat doar de „discernământul vârstei cronologice”. Stabilirea criteriilor de responsabilitate este o problemă extrem de importantă pentru individualizarea vinovăției și a sancțiunii. Pentru minorii ce au depășit vârsta ce exclude răspunderea penală, dar care nu au atins vârsta ce creează garanția unei dezvoltări ce ar permite reținerea unei capacități penale depline, răspunderea penală poate fi angajată numai în cazurile în care se dovedește că fapta penală a fost săvârșită cu discernământ. Așadar pe lângă îndeplinirea condiției referitoare la vârstă, mai trebuie asigurat și un alt criteriu legal – discernământul [8, p. 34-35].

Referințe bibliografice

1. Bulai C. Manual de drept penal. București: Ed. All, 1997.
2. Drăgan S., Reghini C. Considerații cu privire la regimul juridic al minorului subiect activ al infracțiunii. În: Fiat Iustitia nr. 1/2008 <http://fiatiustitia.ro/wp-content/uploads/2021/03/61-Article-Text-105-1-10-20120910.pdf> (vizitat 10.11.2022).
3. Convenția cu privire la drepturile copilului. Adoptată de Adunarea generală a Organizației Națiunilor Unite la 29 noiembrie 1989 <https://rm.coe.int/16806b7ecb> (vizitat 27.11.2022).
4. Rezoluția 40/33 din 29 nov. 1985, Ansamblul regulilor minime ale Națiunilor Unite cu privire la administrarea justiției pentru minori (Regulile de la Beijing).
5. Botnaru S., Categoriile „Capacitate psihică”, „Discernământ”, „Vinovăție”

- și „Responsabilitate” în dreptul penal. În: Revista Națională de drept, nr. 11, 2013. p. 42-45.
6. Crînguș I., Nițu A., Dragomir I. Drept penal. Partea generală: culegere de lecții, ed. a 2-a, Editura Ministerului Administrației și Internelor, București, 2006. 256 p.
 7. Dongoroz V. ș.a. Explicații teoretice ale Codului penal român. Partea generală, vol. II, Editura Academiei, București, 1970.
 8. Crișu A. Tratatul infractorului minor în materie penală. Aspecte de drept comparat. Ed. a 2-a, București, 2006, Editura C.H. Beck.
 9. Dongoroz V. Drept penal. București, 1993. 772 p.
 10. Dublea A ș.a., Ghid de practici instituționale în instrumentarea cauzelor cu minori. Asociația Alternative Sociale, Iași, 2005.
 11. Coșciug I., Particularitățile expertizei psihiatrice legale la minori în procesul penal, în Expertiza judiciară în cauzele privind minorii / Col. de autori: Igor Dolea, Simion Doraș, Gheorghe Baci, Institutul de Reforme Penale, Chișinău, 2005, 136 p.
 12. Mățiș D. Perju-Dumbravă D., Curs de medicină judiciară și legislație medicală, Cluj-Napoca: Cordial LEX, 2008. 276 p.
 13. Furtună V. ș.a. Actualități în evaluarea gradului de discernământ psihic. În: Info Med. Revista științifico-practică. p. 209-215 https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/209_215_Actualitati%20in%20evaluarea%20gradului%20de%20discernamant%20psihic.pdf (vizitat 10.11.2022).
 14. Mihai Daniel Pavel. Aspecte privind răspunderea penală a minorilor <https://www.juridice.ro/698702/aspecte-privind-raspunderea-penala-a-minorilor.html> (vizitat 10.11.2022).